

стеження за свіжою інформацією, скільки очікування сигналу про те, що «все як завжди», що нічого надзвичайного не сталося. Характерно, що ті ж таки приховані структури та стереотипи сприйняття — орієнтація на звичне, повторюване, очікуване — спрацьовують, коли йдеться про ігрове кіно, кінофільми чи серіали. Мало не три п'ятих городян нинішньої Росії намагаються шукати й дивитися давно знайомі передачі та недовіжливо налаштовані до нових. Тому, на думку більш ніж двох третин опитаних, так важливо, щоб одні й ті самі передачі йшли в один і той самий час. Таке повторювання (позитивна оцінка вже баченого та відомого, вставленого у звичну рамку) —

це для глядача і сигнал тривкості, звичності трансльованого через телебачення образу світу і, водночас, свідчення значущості, важливості показаного. У розумінні масового глядача, значуще повторюється, а повторюване є значущим. І така тавтологічність показаного є для глядача гарантією документальності, «реальності» телевізійного видовища: воно повторюється, наче «саме життя».

За цих обставин освічені верстви Росії, кандидати в еліту («інтелігенція») практично відмовилися від свого головного завдання: дошукуватися смислових, ціннісних дефіцитів суспільства, критично зіставляти заповіді, ще не до кінця сформовані

погляди у полі публічної дискусії, втілювати їх у нових текстах, візуальних практиках, типах громадянського дискурсу. Не випадково провідною публічною постаттю кінця 90-х років виявився менеджер або технолог, озброєний засобами масової комунікації (в тому числі піарівець як новий саморекламований герой політичної сцени, один із «плеяди самопризначенців», характерної для останніх років). Основною проблемою «просунутих» груп під цю пору стало не творення нових ідей і символів, а досягнення негайного успіху, і то якомога ширшого, — тобто вироблення масових зразків трохи вищого рівня, ніж радянські чи перекладні, й опанування ефектив-

них маркетингових технік їх чимсирішого просування на інтелектуальний ринок. Звідси й зосередженість теперішніх менеджерів культури на рейтингах тих чи тих кандидатів у «зірки», силкування створити або «призначити» національний бестселер, пошуки середньої лінії між «інтелектуальною» та масовою продукцією: останні фільми Нікіти Михалкова, гучна кінодилогія «Брат» і «Брат-2», декоративно-історичні детективи Б.Акуніна тощо (ідейно-символічного плану цих творів, їхніх ключових мотивів, образів світу наразі не обговорюю, як здебільшого не обговорює їх і мистецька громадськість, зосереджуючися, зі свого боку, переважно на «смаку» та «стилі»).

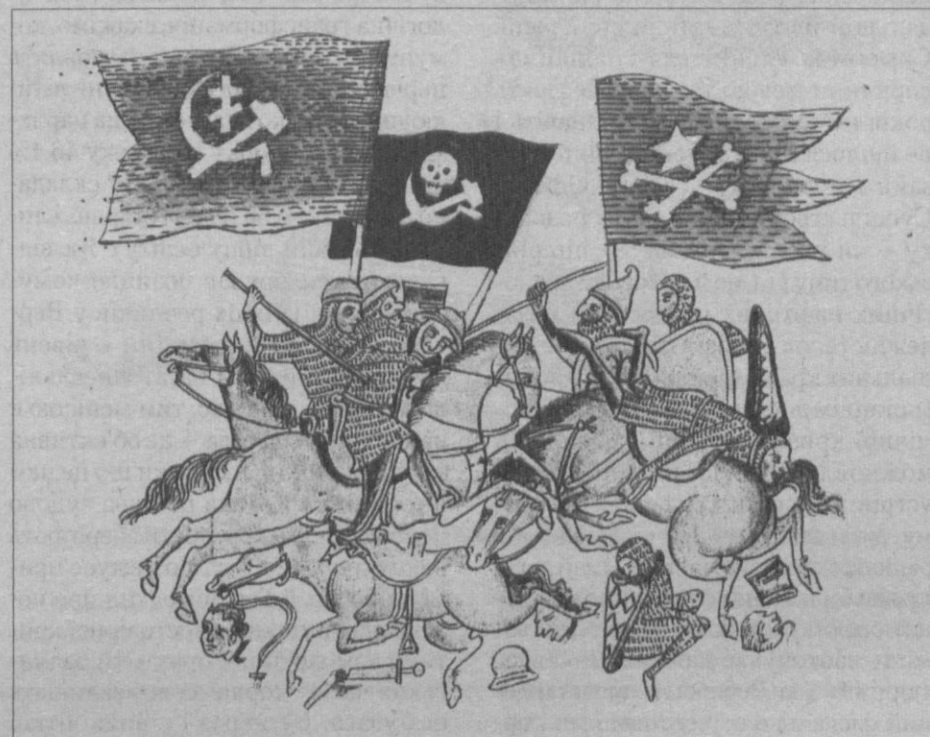
Розклад лівого руху

Павло Кутуєв

Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією. За редакцією Олексія Гараня та Олександра Майбороди. — Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. — 256 с.

Впродовж останнього десятиріччя суспільствознавці мали рідкісну можливість спостерігати, як тектонічні зсуви інституційної структури змінюють ідеологічний профіль лівих рухів — у глобальному масштабі й на теренах колишнього СРСР. Парадоксально, але коли ленінізм як самостійний політичний вид (Кен Джавіт) зазнав краху, на Заході, де перед тим панували нові праві, сталося щось на кшталт повернення соціал-демократів. Багатьом спостерігачам це дало підставу заговорити про нове видання соціал-демократичної політики, притаманної «золотій ері капіталізму» (1945–1974). Проте уважніший погляд на політику та ідеологію західних партій лівої (соціал-демократичної) орієнтації показує, що стара кейнсіанська «чутливість» до проблем держави загального добробуту (welfare state) поступається місцем агресивному духові «нового реалізму», опертому на спадщині Фридриха Гаєка та Йозефа Шумпетера. За парадигматичний приклад можуть правити британські «нові» лейбористи: в їхньому варіанті цей реалізм вимагає макроекономічної стабільності, фінансової дисципліни, відмови від втручання в ринок праці та від регулювання попиту й пропозиції. А це вже переконливе свідчення того, що за часів підвищеної мобільності капіталу та фінансової лібералізації — всього того, що ми вже рутинно позначаємо терміном «глобалізація» — західні ліві втратили впевненість у своїй спроможності підтримувати існування всеохопної держави загального добробуту, й тому ідею welfare state заступила для них конкурентоспроможність.

Інакше кажучи, правлячі партії соціал-демократичної орієнтації показали високий рівень здатності адаптуватися до зміни реалій і поєднувати власні програми з ідеологічним багажем консервативних по-



передників. Отож можна не сумніватися, що теперішній гегемонії неоліберального консенсусу на Заході ніщо не загрожує: західні ліві суттєво трансформувалися, відкинули багато традиційних гасел і великою мірою наблизилися до правих опонентів, практично підтвердивши тезу про ідеологічну конвергенцію. Це й не дивно, адже глобалізація, яка підважує владний потенціал національних держав, поставила ліві уряди, котрі діють у межах парадигми ліберально-демократичного капіталізму, перед суворою дилемою: або брати на озброєння політичний інструментарій правих прибічників ідеології laissez faire та позбуватися старих гасел (як-от твердження «старих» лейбористів, буцімто охорона здоров'я має враховувати потреби, а не платоспроможність), або «не поступатися принципами» — й зіткнутися із загрозою втечі капіталу, а відтак і економічної кризи, яка зазвичай має фатальні наслідки для популярності серед виборців.

Еволюція західних лівих в її різноманітних формах — від ідеологічної мімікрії до конвергенції з новими правими — дозволяє краще осягнути трансформації пострадянських лівих узагалі й українських зокрема. Але не повинна вводити в оману по-

дібність у назвах між українськими та західними лівими. Адже західні комуністичні партії сталінської доби, позбавлені навіть позірної самостійності, були лише інструментами зовнішньої політики СРСР (радянську гегемонію, чи то радше пряме панування у міжнародному комуністичному русі, докладно проаналізовано у блискучій розвідці Франсуа Фюре «Минуле однієї ілюзії»). А незалежні ліві, зазвичай, виказували мало симпатій до країни Рад: досить згадати Корнеліуса Касторіадіса, який у своєму журналі «Socialisme ou Barbarie» («Соціалізм або варварство») невтомно критикував теорію та практику ленінізму, особливо в його сталінській інкарнації.

Розвиток західної лівіци — від керованих СРСР маріонеткових сект через незалежні маргінальні рухи із суто локальним впливом (як-от у США) аж до поважних партій соціал-демократичного спрямування — добре задокументований і не обійдений увагою дослідників. А от нинішні українські ліві, попри їхнє чільне місце у політикумі пострадянської України, об'єктом серйозного академічного аналізу ставали не часто. І це нехтування зовсім не випадкове: українські політичні студії здебільшого затиснуті між двома полю-

сами, ідеально-типовим виявом яких є «прогностичне» камлання томенківського штабу та полохалівська псевдоконцептуальна «гра у бісер», і тому хибують або на атеоретизм, або на схильність конструювати нежиттєздатних категорійних кентаврів. Надто часто політологія в Україні перетворюється на журналістське розслідування, на просте обговорення злободенних проблем і констеляцій Realpolitik чи на псевдотеоретичні спекуляції у стилі радянського марксизму, щоб лишалося досить місця для справжнього дослідження комплексних соціально-політичних феноменів.

З огляду на таке тло не може не втішати поява фундаментального міждисциплінарного дослідження політичних програм і практик українських лівих в незалежній Україні, яке доцільно кваліфікувати як історичне дослідження, скероване теорією. Своїми амбіціями монографія Олексія Гараня, Олександра Майбороди, Анатолія Ткачука та Валерія Хмелька «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією» скидається на вже згаданий трактат Фюре. Втім, французький історик переймався еволюцією ленінських режимів від їхньої появи й аж до зникнення ленінізму як окремого цивілізаційного типу та способу життя; натомість колектив українських авторів зосередив увагу на постленінській стадії та перспективах лівого руху в Україні.

Читачеві, який цікавиться долею лівої ідеї в Україні, можна рекомендувати цю монографію як вичерпну енциклопедію тутешнього лівого руху. Авторів залучають надзвичайно широке коло джерел: від партійної преси найвпливовіших лівих партій (КПУ, СПУ, СелПУ та ПСПУ) до розвідок західних політологів (самий перелік наведених у монографії карт, схем і таблиць займає майже п'ять сторінок). Щоправда, деякі розділи монографії занадто докладні: обізнаний із політичним розвитком України читач не потребує аж такого детального, часто коштом відмови від теоретичних узагальнень, опису відомих подій. З іншого боку, це збільшить майбутню цінність досліджен-



Політична думка

Український науковий журнал
Посткомуністичний світ:
тенденції, концепції, прогнози
Число 1-2, 2001 рік

Перший цьогорічний випуск квартальника «Політична думка» відкривається підсумковою синтезою Юрія Бадзя «Національна ідея і національне питання — десять років невизначеності». Розділ «Політичний процес, суспільство, влада» продовжують академічні розвідки Леоніда Солонька («Імперська складова «української ідеології» та пострадянська бюрократія»), Мирослава Дністрянського («Чи потрібно реформувати адміністративно-територіальний устрій України») й Олександра Литвиненка («Інформаційні впливи та пострадянське суспільство»).

Політико-економічні і соціальні проблеми присвячено статті Олександра Турчинова («Апокаліпсис потребує бюджетного фінансування»), Ігоря Бураківського («Від державотворення до створення ефектної держави: повернення до основоположних принципів») і Володимира Рибача з Володимиром Семиноженком («Український вибір: ідеологічні фантоми чи економічний прагматизм?»).

У розділі «Міжнародні відносини та геополітика» вміщено вельми інформативний огляд Павла Рудякова «Балканська криза» (1991–2001 рр.): характер, особливості, наслідки, який, на жаль, хвилює на певні передбачення, як-от теза про ключову роль міжнародної спільноти у загостренні кризи та про «сербофобію» як важливу рушійну силу подій. Неабиякий інтерес, передусім для дослідника настроїв, панівних серед сучасних українських еліт, становлять і матеріали наукового семінару «Проблеми та перспективи взаємин України з державами ГУУАМ та Євразійського економічного співтовариства», в роботі якого взяли участь директор Інституту світової економіки та міжнародних відносин (ІСЕМВ) НАНУ академік Юрій Пахомов, заступник міністра закордонних справ України Ігор Харченко, а також працівники ІСЕМВ і Національного інституту проблем міжнародної безпеки РНБОУ Віктор Будкін, Олексій Плотніков, Леван Саакадзе, Олександр Сушко та Борис Параконський. «Уроки співпраці» (за назвою виступу Пахомова) та її перспективи виглядають досить сумними.

Найцікавішим, як завжди, виглядає розділ «Історія, культура, етнополітика», де читач знайде змістовні статті Віктора Бурлачука («Соціальні переживання та політичний міф») і Юрія Левенця («Позитивізм у системі обґрунтувань політичної філософії») та вельми контроверсійне й провокативне «Політико-філософське післяслово до осінньої казки (об'єднання Німеччини та європейської цінності)» харківського філософа професора Марії Култаєвої.

Адреса редакції:

01030, Київ-30, вул. Леонтовича, 5
Тел./факс: (044) 235-02-29
E-mail: polokhal@gu.kiev.ua
URL: www.politdumka.kiev.ua

ня: те, що становить частину повсякденного знання наших сучасників, згодом забудеться, й цей компендіум цілком задовольнятиме потребу в історичній інформації. Але й сьогодні його, безперечно, не омине жоден дослідник української політики.

Привабливою рисою монографії є її історична спрямованість. Автори детально аналізують останні роки правління КПРС, її заборону, повернення лівих на політичну сцену та подальші перипетії виборчих кампаній і парламентського життя. Дуже вдалими видається застосування концепції патримоніального комунізму Джона Ішіями на пояснення специфічного шляху розвитку пострадянських лівих узагалі та українських зокрема. Варто зауважити, що поняття «патримоніальний комунізм» є концептуально сумісним із Джавітовою теорією «радянського неотрадиціоналізму», що наголошувала на рутинізації інституційної харизми ленінських режимів та на їхній подальшій інституційній дегенерації. Саме така «ленінська спадщина» спричинилася до того, що за десять років незалежності Україні навіть і не йшлося про «демократичний дизайн капіталізму» (Клаус Оффе). Суспільство стало на шлях розвитку — чи радше занепаду — нігерійського типу (та ще й не маючи аналогічних нафтових ресурсів), і незалежність, як і в багатьох постколоніальних країнах, лишилася першим і останнім досягненням на тлі економічної кризи, корупції та свавілля можновладців. Новий соціальний устрій, що виник на уламках ленінізму, аж ніяк не сприяв становленню раціонального капіталізму, який регулював би накопичення статків за допомогою етичних обмежень, натомість заохочував капіталізм «авантюрний» (за Вебером), представлений фіскально зорієнтованими корпорациями, що діють у системі координат адміністративної ієрархії та перебувають під захистом своїх політичних патронів.

Автори наводять дані (с.28–32), які переконливо свідчать про системний характер дегенерації українського суспільства. Вона створює сприятливий ґрунт для посилення протестних настроїв, і українські ліві, вдаючися до політичного популізму, досить успішно використовують ресурс соціального незадоволення. А з огляду ще й на те, що еволюція політичної системи України дедалі більше відповідає веберівській концепції патримоніалізму, політичною стратегією лівих могло би стати використання суперечності між ринково-демократичною риторикою режиму та реаліями розбудови капіталізму у версії, притаманній периферійним країнам сучасного світу. До того ж, методи первинного нагромадження капіталу вельми нагадують Марксов опис (із такими новітніми механізмами на додачу, як затримки/невиплати зарплати).

Як свідчать дані Володимира Хмелька, 64,2% тих виборців, що голосували під час президентської кампанії 1999 року за Петра Симоненка, вважали нестерпним своє «злиденне становище». На такому тлі українські ліві, на відміну від західних ко-

лег, могли не перейматись ідеологічним оновленням і, механічно повторюючи ортодоксальні гасла про «закономірний шлях до соціалізму», цілком упевнено йти на штурм владних олімпів, де комфортно розташувалися гнучкіші та далекоглядніші їхні колишні однопартійці. Відносним, тактичним успіхам лівих не зашкодили ані ортодоксальність комуністів, ані ідеологічні коливання соціалістів, ані радикальний сталінізм прогресивних соціалістів, ані ідейна безбарвність, «селяню»; але саме ця одномірність, зрештою, унеможливила їхню абсолютну стратегічну перемогу на президентських виборах або здобуття більшості у парламенті.

Риторика «великої відмови» — тотального заперечення наявного суспільного ладу та політичного режиму — виявилась ефективною тактикою, яка допомогла приховати, що класову політику принесено у жертву Realpolitik. Та й чи потрібна ідеологічна трансформація, скажімо, комуністам, чий електорат становлять переважно не надто освічені літні люди (Хмелько вказує, що на парламентських виборах 1998 року 46,4% комуністичного електорату склали люди віком 60 років і старше, і лише 15% мали вищу освіту). Як відверто задекларував позицію комуністів один із їхніх речників у Верховній Раді, «чим вищим є рівень життя людей, чим багаточисельнішим є середній клас, тим меншою є наша соціальна база — це об'єктивна закономірність. Але поки що це нам не загрожує!». Така постава чудово пояснює, чому комуністи зберігають ідеологічну чистоту, що межує з примітивністю, й Гаранів закид про нехтування історично достовірної критики компартійної практики радянських часів скорше за все залишать без уваги. Це якраз і є вияв чіткої партійної ідентичності, якої так прагнуть їхні виборці. Виразне формулювання ідеологічної позиції могло тільки сконсолідувати реальний електорат комуністів, що до нього ліберально налаштовані інтелектуали ніколи не належали. Тим-то Симоненко діяв у дусі класичних ленінців, чиєю зброею була саме послідовність, адже, як дотепно зауважив Джавіт, «революціонер пропонує чіткість у політиці, а реформатор — плутанину й опортунізм»; мало того, історичний досвід «лібералізації» ленінських режимів підтвердив правильність Касторіадісового спостереження: що більше сталіністи реформуються, то слабшає їхній вплив. На цьому тлі припущення про лівоцентристську спрямованість електорату ПСПУ, яке робить у своєму розділі Валерій Хмелько, виглядає парадоксальним відкриттям і вимагає пояснення, якого інші автори монографії, фахові політологи, не наводять (скажімо, Гарань, присвятивши не одну сторінку розглядові сталіністської природи ідеологічної програми Вітренко та її ймовірним зв'язкам із режимом Кучми, зовсім не переймається схожістю електоратів Мороза та його полум'яної опонентки).

Неувага до теоретичного осмислення подій особливо впадає в очі, коли заходить про роль певних сил,

інституцій або діячів у політичному процесі України. Хоча автори (крім Хмелька, чий емпірично обґрунтований розділ є бездоганим і з огляду на теорію) не надто формулюють свої теоретичні вподобання, з конкретних коментарів можна зрозуміти, що вони (насамперед Гарань) дотримуються здебільшого припущень теорії раціонального вибору. На жаль, її одномірність і методологічний індивідуалізм (Джавіт, обігруючи англійську назву цієї дослідної програми — rational choice theory, навіть називав її «щурячою» теорією: rat choice theory) впливають на теоретизування авторів монографії. Приміром, феномени, що набули рис політичного режиму й відтак є соціально «укоріненими» (або «embedded»), згідно з цією популярною сьогодні в західній соціології концепцією), Гарань тлумачить як підступи адміністрації президента або вислід особистих рис Кучми. Типовим для стилю, в якому тут пояснено чинники тих чи тих подій, є такий пасаж: «Президент у властивій йому манері вирішив натиснути на парламент, поставивши його перед дилемою: або ухвалити Конституцію на референдумі, тобто без парламенту, або змусити ВР ухвалити прийнятну для нього конституцію» (с.102–103). Кучма справді надав більше ніж треба підстав, аби ми могли редукувати його авторитарну політику до стилю особистості, але справа, либонь, куди складніша, й зачіпає як проблему відродження авторитаризму на теренах колишнього СРСР, так і питання про внутрішні суперечності президентської моделі демократії, що дуже часто призводила до краху демократичних режимів, оскільки її логіка вимагала від президентів уперто боротися за збільшення своїх повноважень коштом обмежування інших гілок влади. До того ж, брак політичної культури компромісу — чи не найпершої ознаки ліберальних демократій — перетворює конфлікти еліт на zero sum game, де сторони не можуть задовольнитися жодним іншим результатом, окрім своєї повної перемоги та цілковитої поразки суперника.

Події останніх років у Росії переконливо продемонстрували, що комуністам роль вічно «других» починає набридати, й вони ладні інкорпоруватися в систему чинного режиму попри збереження радикальної лівої риторики. Символічно важливою подією стало обрання комуніста Селезнєва — політика, який виявився неспроможним діяти самостійно, програвши навіть місцеві вибори, — спікером Державної Думи Росії. Українські комуністи, наслідуючи приклад російських однодумців, пристали на спілку з олігархічними колами задля усунення уряду Ющенка. Отож найреалістичніший сценарій діяльності українських лівих у найближчі роки такий: неререформована КПУ активно співпрацюватиме з президентсько-олігархічним режимом — подібно до того, як ентузіастично делегують своїх представників до уряду французькі комуністи; але вкрай невірогідною виглядає можливість координації дій між українськими комуністами та соціалістами — як це відбувається в тій-таки Франції. □